

УДК 34 (091)

Іван Терлюк

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
ivan.y.terlyuk@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0900-4388>

ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ РОСІЙСЬКО- ІМПЕРСЬКОЇ ІНКОРПОРАЦІЇ КОЗАЦЬКОЇ ГЕТЬМАНЩИНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.031>

© Терлюк І., 2023

Висвітлено питання еволюції ідеї української національної державності в Гетьманщині після т. зв. “зради Мазепи”. Наголошується, що ідея національної державності в тогочасних умовах посилення інкорпорації Гетьманщини імперською Росією пропагувалася зусиллями освічених верств її старшинсько-шляхетського стану.

Проаналізовано пам’ятки української політико-правової думки XVIII ст., в яких обстоюється необхідність збереження автономії Гетьманщини. Зроблено висновок, що основним питанням політичного життя Гетьманщини, особливо з другої половини XVIII ст., стає протиставлення російського імперського централізму з українським прагненням до автономії. Акцентовано, що прихованою спробою обґрунтування необхідності збереження автономного устрою Гетьманщини для старшинської верстви стала кодифікація козацького права XVIII ст. Козацьке літописання подається як прояв нового типу української національної тотожності, основою якої є політична формула сумісного служіння “козацькій малоросійській отчині нашій”, але вже як чітко визначеній території, що заселена “козацьким народом”.

Висловлено думку, що боротьба за збереження автономного статусу Гетьманщини розумілася її апологетами як збереження козацьких вольностей, а останні ототожнювалися із захистом національних прав.

У висновках стверджено, що поширення ідей розвитку Української держави як автономної мало своїм наслідком появу української інтелігенції – носія національної свідомості. Проте, відзначено, що козацько-старшинська верства прагнула обмеженої національної автономії в рамках царської Росії, і при цьому виступала за збереження основ тогочасної системи.

Остаточо підсумовуючи, висловлено переконання, що козацтво Гетьманщини XVIII ст. таки не змогло (за винятком окремих осіб із його середовища) усвідомити себе

повноцінним суб'єктом суспільно-політичних відносин, господарем власної землі, відповідальною за свій народ елітою.

Ключові слова: козацька Гетьманщина, інкорпорація, національна державність, ідея української державності, кодифікація козацького права, козацьке літописання.

Постановка проблеми. Після придушення імперською Росією чи не першого “Українського здвигу”, пов’язаного з іменем гетьмана Івана Мазепи, розвиток української державної ідеї ототожнюється переважно з діяльністю першої української політичної еміграції. Власне, передовсім, з особою екзильного гетьмана П. Орлика. Ми також мали нагоду висловитися щодо вкладу останнього в українську політичну та правову думку. Переконані, заслуга П. Орлика не тільки в тому, що він - імовірний автор (чи один із авторів) відомої Конституції. На нашу думку, значно більша його заслуга в тому, що він першим в історії української політичної та правової думки теоретично обґрунтував невід’ємне право українського народу на створення незалежної національної держави. А головне, звертаючись до засад тогочасного міжнародного устрою, намагався переконати європейських політиків у необхідності визнання такою державу “козацької нації” [1, с. 124–128]. Водночас, слабший інтерес до дослідження розвитку української державної ідеї в межах козацької Гетьманщини створює враження, що політико-правова спадщина першої політичної еміграції притіняє вказану наукову проблему. Натомість, її вивчення становить не тільки академічний інтерес. Повномасштабна російсько-українська війна особливо актуалізувала поняття історичної пам’яті. Російські імперські наративи про єдиний (з українцями) російський народ, відсутність української державності до В. Леніна чи споконвічну особливу прихильність українців до всього російського, зокрема в царині організації суспільно-політичного життя, м’яко кажучи, не відповідають історичним фактам. Адже впродовж усього часу російського цивілізаційного полону України завжди знаходилися інтелектуали, які обстоювали права українців на власну державність й історичний устрій, основою якого були б характерні риси психології українців – вільнолюбство, демократизм, індивідуалізм, ідеї рівності, неприпустимості насильства влади тощо. Не винятком тут став задекларований нами до дослідження “післямазепинський” період XVIII ст. козацької Гетьманщини.

Аналіз дослідження проблеми. Загалом, українська історіографія проблеми формування української державної ідеї, її еволюції та боротьби за реалізацію в добу козаччини досить широка. Проте коло сучасних дослідників, зазначеної у заголовку проблеми, значно вужче. Окремих аспектів проблеми торкалися переважно “чисті” історики – Л. Дячук, Л. Мельник, А. Мирончук, О. Кресін та ін. Ширше докладалися до її вивчення З. Когут, В. Смолій та В. Степанков, В. Шевчук, Н. Яковенко та ін. У будь-якому випадку, наявна наукова література “за визначенням” не може вичерпувати усієї повноти “козацької” проблематики, зокрема і в частині еволюції української державної ідеї в умовах посилення російсько-імперської інкорпорації Гетьманщини.

Мета статті: вивчити особливості розвитку ідеї української державності в українській правовій і політичній думці Гетьманщини у період з другої декади XVIII ст.; дослідити напрям і зміст кодифікації козацького права; дати історико-правову оцінку козацькому літописанню.

Виклад основного матеріалу. Після т. зв. “зради Мазепи” посилюється російсько-імперська інкорпорація Гетьманщини – її політичний лад зазнає суттєвих змін у принаймні трьох напрямках: російським самодержавством вживалися заходи щодо юридичного обмеження української автономної влади; примусово насаджувалися російські державні установи для управління Лівобережною Україною; послідовно запроваджувався російський адміністративно-територіальний устрій та адміністративно-поліційні органи самодержавства. Позаяк, навіть за таких жорстких інкорпораційних умов ідея національної державності пропагувалася зусиллями освічених верств старшинсько-шляхетського стану Гетьманщини. Для більшості з них єдино можливою формою існування

української національної держави мала бути державна автономія Війська Запорозького. А боротьба за збереження його автономного статусу – виявом боротьби за національні права, що розумілися як козацькі *вольності*.

Прикладом заклику до відновлення колишніх вольностей є промова “*О поправлених состояниях Малороссии*”, що була виголошена на початку 50-х рр. XVIII ст. невідомим його учасником одного зі з’їздів старшин, а потім розповсюджувалась у рукописних копіях [2, с. 170].

У ній автор нагадував про пройдешню славнозвісність козащини, пригадував час колишнього існування “в нас сеймів або генеральних рад”. Ідеалом для нього виступала правова Гетьманщина, держава, що мала би будуватися за взірцем передових європейських. Заразом він виступав за віднову станових судів та реформування державного ладу й судівництва. А керівною суспільною силою в державі бачив освічене українське шляхетство, осердям якого мала бути козацька старшина. І саме до цієї еліти звертався із закликом до об’єднання “усіх сил розуму” й зміцнення їх “патріотичною наснагою”, задля “відновлення колишніх Вітчизни вашої порядків і добробуту” [2, с. 170].

Проте найбільшого розмаху козацько-автономічний рух набуває з другої половини XVIII ст. Саме тоді, завдяки зусиллям кращих представників козацько-шляхетських родин, переважно т. зв. “*сословию войсковых канцеляристов*”, здебільшого нащадків козацької старшини, які, завершивши навчання, передовсім, у Києво-Могилянській академії, а то, і європейських вищих школах, йшли до праці в Генеральну Військову канцелярію, почали вироблятися і входити в свідомість українського народу поняття про народність, націю та її права [3, с. 48].

С. Величко, С. Лукомський, П. Симоновський та інші взяли на себе місію факт за фактом документувати історію України-Гетьманщини, шукаючи при цьому підтверджуючих аргументів на користь ідеї козацько-старшинського автономізму, яка, на їх думку, полягала в тому, що Україна завжди, і під будь-якою владою – Литви чи Польщі, – зберігала свій окремий, себто автономний статус. А відтак у рамках Московської держави також має, так би мовити, історичне право на його збереження та розвиток. Такий, зокрема, посил знаходимо у праці П. Симоновського *Короткий опис про козацький малоруський народ та його військові справи* (1765 р.), в якій автор відстоював ідею національно-старшинського автономізму [4].

Важливим аргументом на користь ідеї “козацько-старшинського автономізму” стала теза про давність походження українського народу і держави, порівняно з російськими народом і державою та добровільність приєднання України до Московщини. Наприклад, О. Шафонський ще у середині 1780-х рр. писав у своєму *Топографічному описі Чернігівського намісництва*, що український (“малоросійський”) народ утворився раніше від російського, а історія України розвивалась окремо від історії Росії [5]. А теза про те, що Україна не була завойована Московською державою, а добровільно приєдналась до неї – головна ідея *Розмови Великої Росії з Малоросією*, історико-політичного трактату у віршах, написаного Семеном Дівовичем 1762 р. на “честь, славу і захист усієї Малоросії” [6, с. 116].

Автор, висловлюючи незгоду з російською централістською політикою в Гетьманщині, досить чітко сформулював ідею окремої та самодостатньої, а головне, відмінної від російської, політичної культури Малої Русі та її державності. Для нього українська ідея вкладається і в патріотизм, коли ціль козацьких змагань окреслюється боротьбою “за віру і Вітчизну...”, і в право України на автономію.

Історики В. Смолій та В. Степанков схильні вважати, що С. Дівович у своєму творі висунув положення про існування під верховенством корони Романових конфедеративного союзу України з Росією [7, с. 305]. Тоді, як для В. Шевчука, Україна у цій праці “(...) зовсім не виглядає частиною Росії, що приєдналась до свого природного тіла”, а скоріше навпаки. Думка про те, що російські царі є спадкоємцями київських насправді виражає самотність України [8, с. 548].

Ідея автономії, а то й ширшого суверенітету Гетьманщини набула особливої популярності в деяких середовищах козацької старшини та українського шляхетства в останні роки існування Гетьманщини.

Вважаємо, що повною мірою до програмних документів українського автономізму можна зарахувати петицію та резолюцію Генеральної ради старшини у Глухові у вересні 1763 р. – *Прохання малоросійської шляхти і старшини разом із Гетьманом про поновлення давніх прав Малоросії* [6, с. 147–167].

В окремому пункті петиції (всього – 23) “*Про вольності малоросійських козаків*” делегати старшинського з’їзду просили підтвердити усі “давні права і вольності” козаків і козацької старшини, передусім, на вільні вибори гетьмана і старшини, “чиєму суду вони підлягали у військових справах, а у земських здавна судяться вони за тим самим правом, що й шляхетство; вони (козаки – *I. T.*) зобов’язані були нести тільки одну військову службу, а від інших посад, податків і праці як вони самі, так і після їхньої смерті їхні дружини і діти, повинні бути звільнені” [6, с. 147–167].

У відповідь, імператриця Катерина II 1764 р. ліквідувала інститут гетьманства й утворила на томість Малоросійську колегію. Остання насамперед мала на меті поступово звести нанівець всі згадані “права і вольності” козацтва й ліквідувати Гетьманщину. На думку А. Мирончука, петиція 1763 р. була виключно автономістичною за своєю суттю, оскільки розглядала Гетьманщину як самостійну державу з власними кордонами, урядом, окремою економічною системою та національними особливостями [9, с. 48, 49].

Останні спалахи державницько-автономістських прагнень української старшини й шляхетства відбулися на фоні виборів до Комісії з укладення нового “*Уложення*” (1767–1768 рр.). Підготовлена 1767 р. анонімна записка полтавського шляхетства, подана генеральному обозному С. Кочубею, чітко демонструвала охоту до відновлення й закріплення статусу Гетьманщини у відповідності з Переяславсько-Московським договором 1654 р. Автори висловлюють свою незгоду з “циркулярним листом” генерал-губернатора Лівобережної України П. Рум’янцева, в якому оголошувався порядок і мета виборів у Гетьманщині до Комісії 1767 р. На їх думку, багато положень цього листа порушували права й привілеї козацько-гетьманської України, а також – права її станів [6, с. 263–268].

У період функціонування *Комісії* винятково ініціативну поведінку демонстрував Григорій Полетика, депутат від шляхетства Лубенського полку. Він рішуче відстоював автономний устрій Лівобережної України і права українського шляхетства. Свідченням цього – подана 1768 р. у *Комісію* Записка: *[Історична звістка] про те, на яких умовах Мала Росія була під державою Польською... На яких угодах Мала Росія піддалася Російській імперії?...* [6, с. 276–283].

На думку Г. Полетика, Україна в складі Речі Посполитої була республікою: усіма становими правами користувалися як шляхетство, так і духовенство. З приєднанням Війська Запорозького до Російської монархії, Жалувані царські грамоти підтвердили права та станові привілеї, проте одночасно гетьмани поволі відсунули шляхетство на другий план та узурпували його владу. Зменшення ролі шляхетства Г. Полетика вважав початком “нещасливої” епохи в історії України. На його думку, через це зросла влада гетьманства, яку він вважав шкідливою для України. Загалом, Україну Г. Полетика бачив як очолювану гетьманом автономію у складі Російської імперії. Проте такою автономією, в якій влада гетьманська була б “*у певних межах утримувана*” (тобто, контрольована виборними старшинами), а привілейовані стани мали б змогу користатися усіма належними їм правами [6, с. 276–283].

У ході роботи Комісії в цьому ж році до Катерини II було подано “*Прохання*” від малоросійських депутатів, в якому містилася вимога щодо збереження в цілісності попередніх прав, привілеїв, переваг, вольностей усім станам Гетьманщини. Зазначалася також потреба запровадження в Україні правління, яке б узгоджувалося “*з правами й привілеями нашими...*” [6, с. 263–267].

Відзначимо, що інтерес до державного минулого козацько-гетьманської України утримували поодинокі нащадки козацької старшини. Здебільшого, перебуваючи на державній службі в столичному Петербурзі, вони стриміли до з’ясування причин її занепаду. До прикладу, О. Безбородько (1746–1799 рр.), син генерального писаря А. Безбородька, який з 1775 р. обіймав сановиті посади у

Колегії іноземних справ, а пізніше був призначений канцлером Російської імперії, домігся за імператора Павла I поновлення скасованих Катериною II окремих установ Гетьманщини та, передовсім, Генерального суду. А ще він активно збирав матеріали до української історії й намагався дошукатися відповіді на питання: “чому зник на Україні дух героїства” [2, с. 171].

Маємо підстави вважати, що для старшинської верстви прихованою спробою обґрунтування необхідності збереження автономного устрою Гетьманщини або збереження козацьких вольностей, що ототожнювалися із захистом національних прав, стала кодифікація козацького права XVIII ст.

Систематизацією правових норм займалися спеціально створені для цього комісії, а також ряд приватних кодифікаторів. Збірники уклалися російською мовою. А найвідомішою з кодифікацій українського права першої половини XVIII ст. були “*Права, за якими судиться малоросійський народ*” (1743 р.) [10].

Питому вагу у збірнику законів укладачі приділили поземельним відносинам. Кодекс також розкривав судову систему – систему “козацьких судів”, яка склалася в Гетьманщині, містив норми судового процесу, адміністративного, цивільного і кримінального права. Однак провідною ідеєю збірника вважають захист феодального ладу та розширення можливостей для кріпосницької експлуатації селянства [11, с. 28]. Водночас, у зводі обґрунтовувалося право Лівобережної України на автономне самоврядування. А це суперечило тогочасній царській політиці, поточному законодавству, спрямованому на створення єдиної правової системи Російської імперії. Саме ця обставина, на думку більшості вчених, була справжньою причиною того, що український кодекс не було вчасно затверджено [12, с. 240].

Загалом, історія кодифікаційного процесу в Україні XVIII ст. засвідчила, *по-перше*, що в основі тогочасних кодифікаційних робіт були зміни в соціально-економічних і політичних відносинах, а безпосередній вплив на кодифікацію українського права мала внутрішня політика російської самодержавної влади; *по-друге*, що українське право та українська науково-юридична техніка того часу були набагато краще розвинені, порівняно з російським правом і російською юридичною технікою; *по-третє*, що наявність різних розробок правових збірок та нормативних актів гетьманської влади було ознакою високого рівня правової освіти, розвитку правових ідей у козацькій Україні, високої правової культури українського народу і такий же рівень правової свідомості українців.

Варто також наголосити, що на межі XVII–XVIII ст. у розвитку української державної ідеї як національної проглядаються відмінні, в порівнянні з попереднім періодом, тенденції. Козацтво (а точніше – козацька інтелектуальна верхівка) вимагало нової форми легітимації, яка, на їх думку, мала обґрунтувати їхнє право на владу, що здобує “през шаблю”, обминаючи династичне право (себто, незаконно, у відповідності з тогочасними владними доктринами) [13, с. 119]. Відповіддю на цей суспільний виклик стало постання нового історико-літературного жанру – козацьких літописів.

У відомому триптиху – козацьких літописах авторства Самовидця Г. Граб’янки й С. Величка – назва “Малоросія” стосовно України-Гетьманщини практично закріплювалася, а також фактично заявлялося про появу нової історичної свідомості й підносилася ідея коректного, благонадійного ставлення до України як до політичного утворення, йшлося також про взаємини України з Росією.

Підкреслимо, що саме три козацьких літописи містять багато нових істотних тез концепції Малоросії, що у той час поставала. Серед таких тез – положення про те, що Малу Росію та Велику Росію єднає тільки спільний цар, в усьому іншому – вони різні народи й країни. Наголошувалося, що Військо Запорозьке, Малоросія і малоросійський народ непримусово склали договір попервах із польським королем, а згодом і з московським царем. Врешті акцентувалося, що Малоросія та її народ завше обіймали виразні “*права та вольності*” [14, с. 149]. Звідси характерна риса усіх козацьких літописів – наголошення на вирішальній ролі у вітчизняній історії українського козацтва та закріплення за ним політичного лідерства. Відтак козацькі літописи ілюструють появу нового типу української національної тотожності, що не “зіперта” на пропоновану “Синописом” релігійно-

культурно-династичну єдність. Натомість таку, в основі якої є політична формула сумісного служіння “козацькій малоросійській отчині нашій”, але вже як чітко визначеній території, що заселена “козацьким народом”.

Висновки:

1. Рубіж XVII–XVIII ст., що став переломним в українській історії, започаткував завершальний етап розвитку концепції української козацької державності й сприйняття допустимості її поступової інкорпорації до складу Московщини. Процес інкорпорації України до складу Росії особливо посилювався в часи правління Петра I. А до кінця XVIII ст. самобутні риси української державності (полково-сотенний адміністративний устрій, автономна судова і правова системи, Запорозька Січ) були практично втрачені.

2. Обстоювання прав українців на власну державність й історичний (традиційно-козацький) устрій, загалом, здійснювалося на рівні двовимірної ідеї – безкомпромісної як незалежної та соборної, що лунала з середовища “мазепинської” політичної еміграції, та сповненої компромісів ідеї автономії Української держави, яку представляла тогочасна еліта підросійської України. Фактично, основним питанням політичного життя Гетьманщини, особливо з другої половини XVIII ст., стає протиборство російського імперського централізму з українським прагненням до автономії.

3. Ідея збереження і розвитку української державності як автономної, поява козацьких літописів як нового історико-літературного жанру з ідеєю належного ставлення до України як до політичного утворення, напрям і зміст кодифікації козацького права, її головними провідниками (козацько-старшинською верствою) розумілася передусім як збереження козацьких вольностей, що де-факто ототожнювалося із захистом національних прав.

4. Попри те, що поширення ідей розвитку Української держави як автономної мало своїм наслідком появу української інтелігенції – носія національної свідомості, доводиться констатувати, що козацько-старшинська верства прагнула обмеженої національної автономії в рамках царської Росії, і при цьому виступала за збереження основ тогочасної системи. Тому, загалом, можна погодитися з думкою, що козацтво Гетьманщини XVIII ст. не змогло (за винятком окремих осіб із його середовища) усвідомити себе повноцінним суб’єктом суспільно-політичних відносин, господарем власної землі, відповідальною за свій народ елітою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Терлюк І. Я. (2014). Правові підстави української державності у творчій спадщині Пилипа Орлика (до витоків ідеї незалежної національної української державності) // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. № 807. Юридичні науки. С. 124–128.
2. Мельник Л. (1999). Ідея державності у суспільній думці Гетьманщини (XVIII сторіччя) // Розбудова держави. № 1–6. С. 167–171.
3. Мирончук А. (2001). Програмні документи українських автономістів другої половини XVIII ст. // Етнічна історія народів Європи. Збірник наук. праць. Вип. 10. С. 48–50.
4. Симоновский П. И. (1847). Краткое описание о козацком малороссийском народе и о военных его делах, собранное из разных историй иностранных... URL : <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/27443-simonovskiy-p-i-kratkoe-opisanie-o-kozatskom-malorossiyskom-narode-i-o-voennyh-ego-delah-sobranное-iz-raznyh-istoriy-inostrannyh-m-1847#page/1/mode/grid/zoom/1>.
5. Шафонский А. (1851). Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России. URL : http://history.org.ua/LiberUA/ShafChernNamTopOp_1851/ShafChernNamTopOp_1851.pdf.
6. Тисяча років української суспільно-політичної думки. (2001). у 9 т. Т. IV. Кн. 2: Середина XVIII ст. / упор. В. Литвинова, В. Шевчука, примітки В. Литвинова. Київ : Дніпро. 360 с.
7. Смолій В. А., Степанков В. С. (1997). Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ : Видавничий дім “Альтернативи”. 368 с.

8. Шевчук В. О. (2005). Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. Кн. 2: Розвинене бароко. Пізнє бароко. Київ : Либідь. 728 с.
9. Мирончук А. (1999). Роль козацько-старшинської самосвідомості у збереженні та відстоюванні національних прав та особливостей України другої половини XVIII століття // Етнічна історія народів Європи. Збірник наук. праць. Вип. 1. С. 48, 49.
10. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. (1997). / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. К. А. Вислобоков ; відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко. Київ : [б. в.], 547 с.
11. Кульчицький В. С. (1994). Кодекс українського права 1743 р. // Право України. № 9. С. 28, 29.
12. Ткач А. П. (1961). Про кодифікацію права на Україні у XVIII – першій половині XIX ст. // Вісник Київського університету, серія економіки та права. Вип. 1. С. 231–243.
13. Яковенко Н. (1997). Парадокси інтерпретації минулого в українському ранньонаціональному міфіві (на пам'ятках XVII – початку XVIII ст.) // Генеза. № 1(5). С. 118–126.
14. Когут З. (2004). Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ : Критика. 352 с.

REFERENCES

1. Terlyuk I. Ya. (2014). **Pravovi pidstavy ukrainskoi derzhavnosti u tvorchii spadshchyni Pylypa Orlyka (do vytokiv idei nezaleznoi natsionalnoi ukrainskoi derzhavnosti)**. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Zbirnyk nauk. prats. No. 807. Yurydychni nauky. P. 124–128.
2. Melnyk L. (1999). **Ideia derzhavnosti u suspilni dumtsi Hetmanshchyny (XVIII storichchia)**. *Rozbudova derzhavy*. No. 1–6. P. 167–171.
3. Myronchuk A. (2001). **Prohramni dokumenty ukrainskykh avtonomistiv druhoi polovyny XVIII st. Etnichna istoriia narodiv Yevropy**. Zbirnyk nauk. prats. Vyp. 10. P. 48–50.
4. Symonovsky P. Y. (1847). **Kratkoe opysanye o kozatskom malorossiyskom narode y o voennykh eho delakh, sobrannoe yz raznykh ystoriy ynostrannykh**. M. URL : <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/27443-simonovskiy-p-i-kratkoe-opisanie-o-kozatskom-malorossiyskom-narode-i-o-voennyh-ego-delah-sobrannoe-iz-raznyh-istoriy-inostrannyh-m-1847#page/1/mode/grid/zoom/1>.
5. Shafonskyi A. (1851). **Chernyhovskoho namestnychestva topohrafycheskoe opysanye s kratkym heohrafycheskym y ystorycheskym opysanyem Maloi Rossyy**. K. URL : http://history.org.ua/LiberUA/ShafChernNamTopOp_1851/ShafChernNamTopOp_1851.pdf.
6. Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky. (2001). U 9 t. T. IV. Kn. 2: Seredyna XVIII st. / Upor. V. Lytvynova, V. Shevchuka, pryमितky V. Lytvynova. Kyiv : Dnipro. 360 p.
7. Smolii V. A., Stepankov V. S. (1997). **Ukrainska derzhavna ideia XVII – XVIII stolit: problemy formuvannia, evoliutsii, realizatsii**. Kyiv : Vydavnychiy dim "Alternatyvy", 368 p.
8. Shevchuk V. O. (2005). **Muza Roksolanska: Ukrainska literatura XVI XVIII stolit : U 2 kn. Knyha druha: Rozvynene baroko. Piznie baroko**. Kyiv : Lybid 728 p.
9. Myronchuk A. (1999). **Rol kozatsko-starshynskoi samosvidomosti u zberezheni ta vidstoiuvanni natsionalnykh prav ta osoblyvosti Ukrainy druhoi polovyny XVIII stolittia**. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. Zbirnyk nauk. prats. Vyp. 1. P. 48, 49.
10. **Prava, za yakymy sudytsia malorosiyskyi narod. 1743 (1997)**. / NAN Ukrainy, Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho, In-t ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho ; uporiad. K. A. Vyslobokov ; vidp. red. ta avt. peredm. Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : [b. v.], 547 p.
11. Kulchytskyi V. S. (1994). **Kodeks ukrainskoho prava 1743 r**. *Pravo Ukrainy*. No. 9. P. 28, 29.
12. Tkach A. P. (1961). **Pro kodyfikatsiiu prava na Ukraini u XVIII – pershii polovyni XIX st**. *Visnyk Kyivskoho universytetu, seriia ekonomiky ta prava*. Vyp. 1. P. 231–243.
13. Iakovenko N. (1997). **Paradoksy interpretatsii mynuloho v ukrainskomu rannonatsionalnomu mifovi (na pamiatkakh XVII pochatku XVIII st.)**. *Geneza*. No. 1(5). P. 118–126.
14. Kohut Z. (2004). **Korinnia identychnosti. Studii z rannomodernoi ta modernoi istorii Ukrainy**. Kyiv : Krytyka. 352 p.

Дата надходження: 01.02.2023 р.

Ivan Terlyuk

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Associate Professor,
associate professor of the department
theories of law and constitutionalism
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
ivan.y.terlyuk@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0900-4388>

**FEATURES OF THE EVOLUTION OF THE IDEA
OF THE UKRAINIAN NATION STATEHOOD UNDER THE CONDITIONS
OF THE STRENGTHENING OF THE RUSSIAN-IMPERIAL INCORPORATION
OF THE COSSACK HETMMANN**

Issues of the evolution of the idea of Ukrainian national statehood in the Hetmanate after the so-called “Mazepa’s betrayals”. It is emphasized that the idea of national statehood in the contemporary conditions of strengthening the incorporation of the Hetmanship by imperial Russia was promoted by the efforts of the educated layers of its nobility and nobility.

Monuments of Ukrainian political and legal thought of the 18th century were analyzed, in which the need to preserve the autonomy of the Hetmanship is argued. It is concluded that the main issue of the political life of the Hetmanate, especially from the second half of the 18th century, is the struggle between Russian imperial centralism and the Ukrainian desire for autonomy. It is emphasized that the codification of Cossack law in the 18th century was a hidden attempt to justify the need to preserve the autonomous system of the Hetmanship for the elders. Cossack chronicles are presented as a manifestation of a new type of Ukrainian national identity, based on the political formula of joint service to “our Cossack Little Russian fatherland”, but already as a clearly defined territory inhabited by “Cossack people”.

It is believed that the struggle for the preservation of the autonomous status of the Hetmanate was understood by its apologists as the preservation of Cossack freedoms, while the latter were identified with the protection of national rights.

As a conclusion, it is argued that the spread of ideas of the development of the Ukrainian state as an autonomous one resulted in the emergence of the Ukrainian intelligentsia – the bearer of national consciousness. However, it was noted that the Cossack-elderly class sought limited national autonomy within the framework of Tsarist Russia, and at the same time advocated the preservation of the foundations of the system of that time. Finally summarizing, the belief is expressed that the Cossacks of the Hetmanate of the XVIII century. it still could not (with the exception of certain individuals from its environment) realize itself as a full-fledged subject of social and political relations, the owner of its own land, an elite responsible for its people.

Key words: Cossack Hetmanship, incorporation, national statehood, the idea of Ukrainian statehood, codification of Cossack law, Cossack chronicles.